

MAIRONIO „TRAKŲ PILIS“: TARP „AUKSO AMŽIAUS“ IR GRIUVĖSIŲ MOTYVO

GINTARAS LAZDYNAS

Įvadas. Laiko ir erdvės suvokimas apibrėžia meninio mąstymo savitumą. Nuo seniausių laikų žmogus mąstė ir jautė laiką ir erdvę, bet skirtingais laikais – skirtingai, tas suvokimas savitai transformavo senuosius ir įvedinėjo naujus poetinio pasaulio konstrukcinius elementus, kurie ir darė konkrečios epochos poetinį pasaulį nepakartojamą. Naujoviško laiko suvokimo, vadinamojo istorizmo principo, formavimasis ir įsisąmoninimas tapo skiriamuoju XVIII a. bruožu, aiškiai atribojančiu senąjį, arba klasicistinį, ir naująjį meną, kuris ilgainiui įgijo sentimentalizmo ir romantizmo pavidalus.

Juose visuminė erdvė paprastai skyla į savą ir svetimą, kuri yra žmogui priešiška ir pavojinga, o laikas – į idealios būties, arba „aukso amžių“, ir disharmonijos būsenas. Erdvės ir laiko vertybinis potencialas didžia dalimi priklauso nuo žmogaus psichinės identifikacijos objektų ir visų pirma tų, kurie siejasi su egzistencinės harmonijos priežastimis, kitaip tariant, tų, kurie užtikrina subjekto ir objekto tapatumą ir tam tikroje erdvėje tam tikru laiku leidžia pajusti būties harmoniją – maksimalų subjektyvumo projekcijų ir išorinės tikrovės turinio sutapimą. Kol stipriausias žmogaus psichinės identifikacijos veiksnys yra tautiniai dėmenys, tol sava erdvė sutampa su gentiniais kontūrais, kai žmogaus sąmonė atsiplėšia nuo sinkretinio tautinio subjektyvumo ir pereina į religinį ar kultūrinį lygmenį, gerokai išsiplėčia ir savos erdvės rėmai – sava tampa ir tautiškai svetima erdvė, jeigu tik ji nėra religiškai heterogeniška. Europoje taip nutinka kurtuazinėje epochoje, kada virš tautinio subjektyvumo išskyla krikščionybė ir individuali (naujątestamentinė) etika, aktualizavusi nebe santykius tarp tautų ir tautines žmogaus savybes, o santykius tarp individų ir asmenines žmogaus savybes. Buvusį priešą pamilus kaip savo artimą, sava ir nebepavojinga tampa ir jo gyventa erdvė.

Sąmoningai išryškintais laiko ir erdvės išmatavimais remiasi vienas žymiausių lietuvių kultūros paminklų – Maironio eilėraštis „Trakų pilis“

(1892). Gyvybiškai svarbi Maironiui yra tiek erdvė (Lietuva, Trakų pilis), tiek ir laikas (dabartis ir praeitis). Lyrinio herojaus akys atsigręžusios į praeitį, lyrinis herojus bėga iš dabarties į idealų laiką ir idealią erdvę, nes Trakų pilis nuolat primena, kad būtis yra praradusi savo prasmę ir užleidusi vietą kultūrinei vegetacijai, kad lyrinis herojus neturi laisvės pasirinkti geidžiamą būties formą. Nors eilėraštyje niekur nepasakyta, kad dabartis yra disharmonijos būseną ir kas yra tos disharmonijos priežastis, tačiau pats bėgimas į didingą Lietuvos valstybingumą praeitį, jos ilgėjimasis, dabarties ir praeities gretinimo išspinduliuojamas elegiškas jausmas leidžia nuspėti herojaus būsenos dabartyje pobūdį: iš skausmo širdis verkia ne dėl to, kad sugriuvo pastatas, o dėl to, kad sugriuvo tai, ką tas pastatas asocijuoja – didinga Lietuvos valstybė. Tad ir ašaras nušluostytų ne atstatyta Trakų pilis, o atgijusi laisva ir stipri Lietuvos valstybė.

Desperatiškas kreipimasis: „Laikai brangiausi! Ar mums dar sugrįšite? / Ar vien minėsmė kaip savo jaunystę?“¹, – rodo, kad egzistencinė harmonija yra pavojingai likusi praeityje. Ateitis yra neaiški ir beveidė, tarsi tuščia drobė, kurioje dailininkas nesugeba nieko nupiešti, nes ji nėra savaiminė ir logiškai per lyrinio herojaus valią ir pastangas iš dabarties išplaukianti būseną, bet visiškai priklauso nuo istorinio atsitiktinumo. Geidžiama ateitis neturi objektyvių prielaidų kaip pasekmė išaugti iš slogios dabarties, per kurią laikas iš herojiškos praeities nugarma į „tamsią naktį“, todėl ji turi išplaukti iš praeities, aplenkdamą dabartį kaip priežastį, praeitis tiesiog turi sugrįžti į dabartį kaip Lietuvos ateitis. Tačiau dabartinė Lietuvos būklė yra tik pasekmė. Iš potekstės nesunkiai galima suprasti, kad tikroji elegiškų jausmų priežastis yra carinės Rusijos uždėtas jungas – valstybinė ir tautinė vergovė, kuri ir trukdo didingai Lietuvos praeičiai reikštis dabartyje.

Šie meninio mąstymo principai nėra nei Maironio išradimas, nei išskirtinė lietuviškojo mentaliteto savybė, bet yra žmonėms bendri mąstymo dėsningumai, kurie išryškėja tautai ir individui pasiekus atitinkamą kultūrinio išsivystymo laipsnį. Nepaisant skirtingų objektų, į kuriuos kreipiamas egzistencinės harmonijos jausmas, lietuviškas praeities ilgėjimasis turi daug bendrų bruožų su sentimentalistine pasaulėvoka.

Griuvėsių motyvas. Vienas fundamentalių mąstymo pokyčių Vakarų Europoje vyko XVII a. dviem paskutiniais dešimtmečiais, kai ėmė klostytis nauji europietiškosios kultūrinės savimonės principai, nulėmę kitokį po-

¹ Maironis, *Raštai*, t. 1: *Lyrika*, įvadą, komentarus parašė, knygą parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1987, p. 174.

žiūrį į pasaulį, žmonijos raidą, gamtos dėsnius, į erdvės ribas ir laiko slinkti. Iki tol absoliučiai viešpatavusiai kreacionistinei-racionalistinei sąmonei iššūkį metė evoliucionistinė-sensualistinė sąmonė, kurios ištakos siejamos su Apšvietos epochai pradžią davusiu Johno Locke'o traktatu *Esė apie žmogaus intelektą* (1690) bei pusanthro amžiaus užtrukusiu ginču tarp senųjų ir naujųjų poetų šalininkų, kurį Prancūzijos mokslų akademijoje 1687 m. užvirė Charles'is Perrault ir jo rėmėjai.

Iš šių grūdų ėmė dygti istorinė savimonė ir nuolatinio progreso idėja, XVIII a. viduryje iš jų išauga literatūrinis sentimentalizmas, amžiaus pabaigoje – romantizmas. Pasaulis ima kisti ir vystytis, laikas imamas suvokti istoriškai kaip kokybinio kitimo prielaida ir sąlyga, pasaulis, gamta, žmogus išsibarsto ilgoje laiko skalėje įvairių vystymosi pakopų pavidalu, žmogus ima keliauti iš praeities per dabartį į ateitį. Tačiau šis naujas istorinis laiko suvokimas iš pradžių buvo nukreiptas daugiau į praeities apmąstymus („istorikas yra pranašas, žvelgiantis į praeitį“²), o laiko judėjimas į ateitį jau buvo beveik pasiekęs galutinį tašką.

Tik sentimentalistai laiką jau suprato kaip nuosekliai judantį iš praeities per dabartį į ateitį. Laiko slinkimas leidžia pajusti išorinio pasaulio formų trapumą, lygiai kaip ir išorinių formų kitimas leidžia pajusti laiko slinkti. Iš tokių jausmingų kūno ir dvasios pokyčių laike apmąstymų išsikristalizuoja griuvėsių – nykimo – motyvas. Besiskleidžianti istorinė savimonė dabartį ima traktuoti kaip didingos praeities, pačios žmonijos griuvėsius. Laike ištirpusių kultūrų likučius žymintys griuvėsiai tampa ypač aktualūs XVIII a. vidurio angliškoje kultūroje ir literatūroje.

Estetinio skonio formuotojai tuo metu skatino stebėti griuvėsius ir mąstyti ne tiek apie griauančias fizines, moralines ar istorines jėgas, kiek apie patį būties laikinumą, praeinamumą, apie kiekvienos kultūros bei žmogaus neišvengiamai laukiantį likimą. Griuvėsių motyvas įprasmino gyvybiškai aktualią tikrovę, atsiveriančią už jos sunykusio materialumo, o žmogus jo dėka subjektyviai susisaistė su visomis epochomis ir kultūromis, kurios tik nuskendo į praeitį lyg į atmintį.

Griuvėsiai neaplenkė ir kultūriškai apdorotos gamtos, arba sodų, kuriuos puikiai išmanė garsiosios poemos *Sodai* (*Le Jardins*, 1782) autorius Jacques'as Delille'is, aprašęs visus žymiausius to meto sodus, tarp jų ir anglų poeto sentimentalisto Williama Shenstone'o (1714–1763), kuris net ir

² Friedrich Wilhelm Schlegel, *Fragmente. Athenaeum*, t. 1, d. 2, Berlin: Friedrich Vieweg, 1798, p. 20.

poeziją užmetė tam, kad atsidėtų savo kuklaus sodo *Leasowes* puoselėjimui ir gražinimui. Shenstone'as buvo žymus sodininkystės teoretikas, turėjęs didelį autoritetą tarp savo amžininkų, o jo „idėjos veikė daug plačiau nei jo kuklus sodelis“³. *Padrikose mintyse apie sodininkystę* (1764) jis teigė, kad sodo vaizdas turi teikti malonumą, kurį sukelia tai, kas didinga, įvairu ir gražu, tačiau griuvésiai, anot Shenstone'o, „negali būti nei nauji mums, nei didingi, nei gražūs, bet kelti tą malonią melancholiją, kuri apima apmaštant išnykusią didybę“⁴. Kiekvienas patyręs sodininkas turi ieškoti galbūt ne itin įspūdingų objektų, tačiau tokių, kurie sujungtų į visumą grožio refleksijos idėjas. Šios mintys smarkiai paveikė ne tik XVIII a. sodų estetiką, bet ir literatūrą, ją vėliau meistriškai pritaikė ir George'as Gordonas Byronas poemoje *Čaild Haroldo klajonės* (1812–1818). Tikroju sentimentalistinio potraukio objektu dėl to tampa ne pats statinys ar iš jo likę akmenys, o į tuos akmenis įsigraūžęs laikas⁵, kuris vienodai veikia visas empirines struktūras, tarp jų ir gamtą. Delille'is dėl to ir sako, kad nėra jokio skirtumo tarp jausmų, „sukeltų griuvésių vaizdo“, ir tų, kurie mus apima, „regint rudeniškai nykstančią gamtą“. Tad nykimo paradigma išsiskaido į tuos pačius du polius – natūralųjį (vystanti gamta) ir kultūrinį (griūvančios katedros). Lietuvių romantiškai kultūros pradas transformuojasi į herojinį – griūva ne katedros, o pilys.

Jacquesas-Henri Bernardinas de Saint-Pierre'as (1737–1814) *Etiudų apie gamtą* (1784) XII skyriuje tarp kitų „moralinių gamtos įstatymų“ aptarė „griuvésių malonumą“, „kapų malonumą“, „gamtos griuvésius“, „vienatvės malonumą“. *Pauliaus ir Virginijos* autorius tiksliai apibūdino ir psichanalitinį atspalvį turintį „pasimėgavimą daryti griuvésius“. Melancholiją, kaip ir visus kitus patrauklius jausmus, sukelia harmoninga dviejų principų darna – mūsų trumpalaikiškos būties ir amžinybės jausmo. Atitinkamai ir griuvésius jis skyrė į dvi dalis pagal jų santykį su laiku: jeigu stebime laiko nepaveiktus griuvésius, žyminčius artimo žmogaus kančias, tai jie kelia tik siaubą, tačiau laiko paveikti griuvésiai teikia mums malonumą, kadangi perkelia mus į amžinybę, gražina keletą amžių į praeitį ir traukia savo senumu, o „griuvésiai, kuriuose gamta kovoja su žmogaus menu, sužadina švelnią melancholiją“, kadangi jie primena mums mūsų darbų laikinumą ir gamtos

³ Christopher Christie, *The British Country House in the Eighteenth Century*, Manchester: Manchester University Press, 2000, p. 143.

⁴ William Shenstone, *The Works in Verse and Prose*, t. 2, London: Pall-Mall, 1764, p. 126.

⁵ Tokia kultūrinės formos ir laiko jungties pajauta XVIII a. realizuojama įvairiausiomis žmogiškosios veiklos formomis, iš kurių ypač išskirtinas pomėgis rinkti senienas. Senienų kategorijai buvo priskirti ir įvairūs jau užmiršti europietiški literatūros paminklai.

amžinumą. Gamta visada kuria, netgi tada, kai ji griaua⁶, „gražus architektūros stilius visada palieka puikius griuvėsius. Meno tikslai šiuo atžvilgiu susijungia su gamtos planų didybe“⁷. Griuvėsių vertė ypač padidėja tada, kai į juos įmaišomi moraliniai jausmai, kaip antai supratimas, kad didingus rūmus, iš kurių belikę griuvėsiai, pagimdė žmogaus godumas turtams⁸.

Griuvėsių mada Anglijoje kilo dar XVIII a. pirmoje pusėje, kai 1729 m. romėnų laikus menančio Cirencesterio parke ir ant Temzės kranto netoli Henlio miesto iškilo pirmieji netikri griuvėsiai⁹. Vėliau sugebėjimas kurti dirbtinius dekoratyvinius griuvėsius, kurie tapo būtinu angliško sodo elementu, išgarsino Sandersoną Millerį (1716–1780). Teigiama, kad Milleris savo statiniais skatino apmąstymus griuvėsių apsuptyje, kadangi jo užsakovai pageidavo, jog griuvėsių imitacijos atitiktų tuo metu išpopuliarėjusią sentimentalistinę asociacijų teoriją, skelbusią, kad architektūriniais statiniams derėtų suteikti moralinę ar politinę prasmę, susietą su istoriniais įvykiais¹⁰. Nuo 1740 m. Milleris sukūrė keliasdešimt iki šiol išlikusių išpūdingo dydžio dirbtinių griuvėsių, papuošusių naujo tipo angliškus sodus. Anglų rašytoja Rose Macaulay *Griuvėsių malonume* (1953) apie dirbtinius griuvėsius rašė: „Kad ir kokį begriūvantį pastatą matytume, mes savaimė sugretiname jo dabartinę ir buvusią būklę ir jaučiame malonumą apmąstydami skirtumą. Toks poveikis iš tikrųjų priklauso tikriems griuvėsiams, tačiau jį tam tikru mastu sukelia ir tie, kurie yra fiktyvūs“¹¹. Toks požiūris buvo populiarus XVIII a. vidurio Anglijoje, o paskui išsklido po visą Vakarų Europą, tačiau ir tuo laiku ne visi dekoratyviniams griuvėsiams pripažino estetiškos vertybės teises. „Aš griežtai pasmerčiau taip pat ir maniją kurti dirbtinius griuvėsius“, – rašė prancūzas Delille'is, „apskritai, kalbant apie tikrus griuvėsius, tai aišku, kad juos reikia palikti laiko poveikiui – jis išpaišys juos ir jų išvaizdai suteiks tobulumo geriau nei visos menininkų pastangos“¹². Vertingi yra ne patys griuvėsiai, kurie dabarties poliuje tėra akmenų krūva, ver-

⁶ Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre, *Etudes de la Nature*, t. 3, Paris: De l'Imprimerie de Monsieur, 1791, p. 121.

⁷ *Ibid.*, p. 122.

⁸ *Ibid.*

⁹ Lauren Kaplan, „Exotic Follies: Sanderson Miller's Mock Ruins“, in: *Frame: A Journal of Visual and Material Culture*, 2011, Spring, p. 62.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Cit. iš: *Ibid.*, p. 62.

¹² Jacques Delille, *Œuvres*, t. 7: *Les Chardins*, Paris: L. G. Michaud, Libraire-Éditeur, 1824, p. 18.

tingas yra praeityje pasilikęs kūniškasis didingos kultūros pavidalas, kurį sugraužė laikas, bet kuris vis dar tebejaučiamas po ta akmenų krūva ir tebėra apčiuopiamas pojūčiais: „seni paminklai sukelia prisiminimus: pranašumas, kurio neturi dirbtiniai griuvėsiai“¹³, – sakė Delille'is, o jam visiškai pritarė Denis Diderot, teigęs, kad dailininko nutapyti griuvėsiai turi byloti apie gyvenimo laikinumą, žmogaus veiklos tuštybę, nes priešingu atveju jis nutapo tik beformę akmenų krūvą. Tad griuvėsiai gali būti arba beprasmė akmenų krūva čia ir dabar, arba svarbus pranešimas iš praeities, stipriai veikiantis gyvybinius žmogaus pamatus ir keliantis atitinkamas emocijas. Griuvėsių estetika diegė žmogiškosios būties ir žmogaus darbų laikinumo amžinybės ir gamtos akivaizdoje idėją, kuri bylojo ne žmogaus naudai ir todėl žadino graudžiai elegišką melancholijos jausmą.

Maironiškas sugriuvusių pilių ar daukantiškai baranauskiškas ne savime išnykusių, o žmogaus savanaudiškai išnaikintų miškų motyvas yra iš esmės tas pats „griuvėsių motyvas“, kurio modelis savo pagrindiniais išmatavimais atitinka sentimentalistinės pasaulėvokos modelį: sugretinami du – praeities ir dabarties – laiko planai, pojūčiams stengiamasi rasti tą objektą, kuris išreiškia egzistencinės harmonijos pilnatvę, bet dabartyje – pojūčių veiklos laike – jo neberandama, jis likęs praeityje, į kurią žmogus nusigauna prisiminimais (asmenine ar tautine atmintimi), o objektą praeityje, tiksliau, jo trūkumą dabartyje apčiuopia ir išmatuoja elegiška „gailėsčio ir sielvarto gaida“.

„**Aukso amžius**“. Judėjimui laike suvokti taip pat svarbi yra ir „aukso amžiaus“ kategorija. Klasicistų „aukso amžių“ iš antikinės praeities naujųjų laikų apologetai XVII a. pabaigoje perkėlė į ateitį, iš pradžių nelabai tolimą, vėliau romantikų nustumtą į nepasiekiamą ateitį – amžinybę. XVIII amžius paruošė vertybinį laiko skalės suvokimą: praeitis, dabartis, ateitis žymėjo ne tik laiką, bet ir atitinkamą žmogaus egzistencinės harmonijos laipsnį – nuo „aukso amžiaus“, rojaus būsenos iki pragaro ir disharmonijos. Panašiai kaip erdviniame pasaulyje žmogus ieško savos erdvės, taip ir laiko skalėje žmogus ieško savo laiko. Įdomu, kad tik utopijos žanras ir idilė dabartį suvokia kaip „aukso amžių“, tačiau dažniausiai dabartis yra iškrikusios būties momentas. Dabartis savu laiku gali tapti tik trumpai akimirka, kol ta akimirka nepereina į praeities polių.

„Aukso amžius“ iš pradžių buvo nukeliamas į praeitį, į kurią žvelgiama

¹³ *Ibid.*, p. 186.

kaip į idealo buveinę, vėliau romantikai, išmokę Herderio istorizmo pamokas, į istorinį žmonijos vystymąsi pažvelgė kitomis akimis.

„Aukso amžių“ jie perkėlė į ateitį, į amžinybę ir padarė kultūriniu žmonių siekiu: žmonija iškeliavo iš pirminio „aukso amžiaus“, arba subjekto ir objekto tapatumo gamtos poliuje būsenos, į galutinį „aukso amžių“, kuris ateityje atsivers kultūros ir dvasios poliuje. Abu šie „aukso amžiai“ išreiškia subjekto ir objekto tapatumą, dvasios ir gamtos vienovę. Iš „aukso amžiaus“ ateina senatvė, į „aukso amžių“ juda jaunatvė (*Altertum – vom Ideal heraus, Jugendtum – zum Ideal hinein*¹⁴). Nieko nėra poetiškiau, – sakė Novalis, – už Ateities prisiminimą, nuojautą ir viziją. Kai senųjų laikų įsivaizdavimas artina mus prie mirties ir išnykimo, ateities įsivaizdavimas neša mus į gyvybingą veiksmingumą. Įprastinė dabartis sujungia praeitį ir ateitį jas susiaurindama, tačiau yra ir dvasinė dabartis, kuri išlaisvina praeitį ir ateitį, ir sukuria atmosferą, kurioje tarpsta poeto siela¹⁵.

Prie romantinės „aukso amžiaus“ sampratos susidarymo daug prisidėjo Vokietijoje tuo metu populiarus olandų filosofas neoplatonikas Franzas Hemsterhuisas (1721–1790). Novaliui didelės įtakos turėjęs mąstytojas modernizavo Hesiodo „aukso amžiaus“ sampratą ir pirmasis „aukso amžių“ perkėlė į ateitį. Jis neatmetė pradinio „aukso amžiaus“ idėjos, „žmogaus prigimtis nėra suprastėjusi, ir Hesiodo „aukso amžius“ nėra išsigalvojimas“¹⁶, iš pradžių žmogus buvo tobulas ir pasiekęs savo pilnatvę, tačiau tai buvusi tik „gyvuliška pilnatvė“, kuriai dingus „žmogus tapo nelaimingiausia būtybe žemėje“¹⁷, kol apsišvietusi filosofija neišmokė jo iš naujo sujungti dabartį su ateitimi ir susigrąžinti būties vienovę¹⁸. Pagaliau natūrali įvykių eiga prives prie trečiojo aukso amžiaus pasirodymo. Kai žmogaus protas pasieks pažinimo ribas, o siela įgis moralinį ir etinį skaidrumą, tada sugrįš pirminės būsenos paprastumas – kaip aukštesnio laipsnio intelektualinė ir moralinė-etinė pilnatvė, kurios, aišku, nepažino žemesnio laipsnio „aukso amžius“¹⁹. Tad jeigu po antikinio „aukso amžiaus“, kuriame žmogus gauda-

¹⁴ Novalis, *Fragmente*, Leipzig: Insel-Verlag, [1919], p. 58.

¹⁵ Novalis, *Werke in einem Band*, ausgewählt und eingeleitet von Hans-Dietrich Dahnke, Textrevision und Kommentar von Rudolf Walbner, Berlin, Weimar: Aufbau-Verlag, 1983, p. 109.

¹⁶ François Hemsterhuis, *Alexis, oder von dem goldenen Weltalter*, Riga: J. F. Hartknoch, 1787, p. 10.

¹⁷ *Ibid.*, p. 115.

¹⁸ *Ibid.*, p. 115–116.

¹⁹ *Ibid.*, p. 116–117.

vo viską, ko trokšdavo jo širdis, ateina amžinas miegas, tai Hemsterhuisas po gyvenimo žemėje žmogui atveria naują „aukso amžių“, kuriame žmogaus troškimai dera su tikrove, o protas pasiekia aukščiausią išsivystymo laipsnį. Ši būseną dabar yra paslėptoji pasaulio tikrovė, o į dienos šviesą ją ištraukti galima vidinio tobulėjimo keliu iš tauriausio dvasinio turinio, idėjos ir daikto vienovę gražinti gali meilė ir poezija bei aukščiausias moralumas. „Aukso amžius“ tampa priklausomas nuo paties žmogaus moralinių, intelektualinių ir dvasinių savybių. Hemsterhuiso studijos padėjo Novaliui išgryninti nuosavą bėgančio istorinio laiko sampratą, kuri tampa romantiškos pasaulėvokos atraminiu tašku²⁰.

„Laikai brangiausi...“ tarp praeities ir ateities. Istorinėje tautos praeityje kaip tautos jaunystė pasilikę „laikai brangiausi“ aiškiai parodo, kad istorinį Lietuvos laiką Maironis suvokia per analogiją su žmogaus amžiaus tarpsniais. Dabar gyvenama nuo jaunystės jau nutolusiame laike – gal senatvės, gal brandos. Jaunystė pasiliko praeityje, o su ja pasiliko ir gražiausias jos vaisius – didinga Lietuvos valstybė. Tačiau tokia valstybė yra ne jaunatviško svajingumo ar nepatyrimo išraiška, priešingai, ji žymi pakankamą fizinę ir dvasinę brandą, išreiškiančią aukščiausią tautos galią. Tada kyla klausimas: o kaip galima apibūdinti dabartinę Lietuvos, sunkiai velkančios carinės Rusijos jungą, būklę? Ar tai senatvinė negalia, ar dvasinės raidos sutrikimo pasekmė? Ir kur ieškoti brandos amžiaus apraiškų? Gal brandi lietuvių saviraiška sutriko todėl, kad lietuvis nesugebėjo perimti jaunystės galios?

Lietuvos praeities sutapatinimas su „mūsų jaunyste“ leistų kalbėti apie tą patį sentimentalistinį modelį – grįžęs į savo didingos praeities vietą kitu laiku, lietuvis randa didybę žymėjusios pilies griuvėsius ir tie griuvėsiai jam sukelia elegiškus jausmus. Airio Oliverio Goldsmitho įtvirtintame sentimentalistiniame modelyje idiliška kaimo egzistencinė erdvė yra paskutinis taškas, į kurį po ilgų ir sunkių klajonių gyvenimo keliais ateina žmogus tam, kad šioje kaimo idilėje baigtų savo gyvenimo kelią²¹, – tačiau buvusios užuovėjos nuo gyvenimo negandų jis jau neberanda. Panašiai sukonstruotas ir Maironio eilėraštis: lyrinis herojus „savo jaunystėje“ iškeliauja istorijos

²⁰ Berward Loheide, *Fichte und Novalis: Transzendentalphilosophisches Denken Im Romanisierenden Diskurs*, Amsterdam: Rodopi, 2000, p. 241.

²¹ *A Book of English Poetry: Chaucer to Rossetti*, collected by G. B. Harrison, Harmondsworth, Baltimore: Penguin Books, 1950, p. 213: *I still had hopes, my long vexations past, / Here to return – and die at home at last.*

keliu, bet dabartyje grįžęs į tą pačią vietą savo gyvybinį pajėgumą – valstybinę Lietuvos didybę – žymėjusios Trakų pilies jis neberanda – jos vietoje stūkso kas dieną nykstantys griuvėsiai, kurie poetui nuolat primena tą patį, o regimas vaizdas nuolat sukelia neigiamas emocijas – raudą, ilgesį, apmaudą. Jeigu Goldsmitho lyrinis herojus grįžta kitu laiku į tą pačią vietą – savo gimtąjį kaimą – ir toje pačioje vietoje kitu laiku neberanda savo gimtojo kaimo, kuris buvo visų teigiamų jausmų šaltinis, tai Maironio lyrinis herojus nuolat grįžta į tą pačią vietą, vildamasis joje išvysti kitu laiku klestėjusią Lietuvos didybę, bet jos irgi neberanda. Vis dėlto sentimentalistai judėjimo laiku nesuvokia kaip tolumo nuo idealo būsenos, jie juda laiku pirmyn ir žvelgdami atgal stebi ir emociškai tiria pokyčius, vykstančius laike. Maironio judėjimas laiku baigiasi nesėkme, dabarties akimirka lyrinis herojus stovi atsigręžęs į praeitį ir elegišškai apraudo jos netektį. Ateityje žioji juoda „gailiomis ašarėlėmis“ plaunama skylė.

Pirmieji du Maironio eilėraščio posmai fiksuoja tik fizinį pilies griuvimą. Net ir paskutinės antro posmo eilutės „Taip griūva sienos...“ dar nesuteikia pagrindo sentimentalistiniam gauduliui. Metafizinis planas dar neišryškėjęs. Ir staiga nuo „beformės akmenų krūvos“ aprašymo neriamą į metafizinę, už fizinio būvio besislepiančią plotmę: „Pilis! Tu tiek amžių praleidai garsiai!“²² Penktame posme istorinė refleksija perauga į aiškiai išreiškiamą asmeninį santykį su pilimi. Čia verkia jau nebe žmogus, nebe lietuvis, verkia Maironis. Trakų pilis iš beformių griuvėsių, rodančių sugriuvusį statinį, virsta giliai „įprasmintais“ griuvėsiais, simbolizuojančiais dingusią Lietuvos galybę.

Dabartyje iš Lietuvos liko griuvėsių krūva, tačiau dabartis Maironiui yra nevisiškai tikra tikrovė. Dabartyje Maironis uždarytas kaip kalėjime, iš kurio jis stengiasi ištrūkti bent jau elegine rauda, o ištrūkti galima į praeitį arba į ateitį, jeigu nenorima pasilikti dabartyje. Maironis gyvena ne tiek laike, kiek erdvėje, kuri vadinama Lietuva, tačiau laikas – dabartis – jau baigia sunaikinti tikrąją Lietuvą. Trakų pilis pamažu tampa Lietuvos metonimija, žyminčia kūniškąją Lietuvos valstybingumo pavidalą, iš kurio seniai į kapus nukeliavo jos galybės dvasia. Dabar belikę tik skurdūs ir galutinai baigiantys išnykti kūniškumo ženklai, vis dar liudijantys kitokius laikus ir kitokias galias. Istorinė laiko paskirtis yra išstumti Lietuvą į praeitį, o subjektyvus lyrinio herojaus troškimas, inspiruotas egzistencinės harmonijos jausmo, yra susigražinti ją į realią tikrovę. Kur ta tikrovė bus – praityje, dabartyje

²² Maironis, *op. cit.*, p. 174.

ar ateityje – ne esminis klausimas. Svarbu, kad ji – tvirtas Lietuvos valstybingumas – būtų, nes tai yra pirmoji ir vos ne vienintelė lietuviui prielaida individualios būties harmonijai.

Istorinę laiko tėkmę pajutę sentimentalistai gyveno dabartyje, kuri išauga iš praeities, romantikai gyveno dabartyje, kurioje išsilydė visi laikai – tiek praeitis, tiek ir ateitis, tačiau ir sentimentalistams, ir romantikams privalomas buvo priešasties-pasekmės ryšių mezgimas. Pilies fizinis laikas ir griuvimas suvokiamas kaip istorinis laikas ir valstybingumo griuvimas, o pilies fizinio būvio stebėjimas tampa valstybės būvio refleksija. Trakų pilis – ne šiaip veidrodis, pro kurį praslenka Lietuvos istorija, bet pati Lietuvos istorija, kuri kaip veidrodyje atspindi poeto jausmus. Tai ne šiaip griuvėsiai, iš kurių galima atspėti buvusį statinį ir apie jį nešališkai papasakoti, kaip pasakoja kelionių vadovas, bet jie yra organiška lyrinio subjekto dalis, be kurios netenkama gyvenimo prasmės. Savo asmeninės būties harmoniją Maironis sieja su kolektyvinės būties forma – galinga valstybe, – kurios praradimas (nebuvimas) identifikuojamas verkiančia širdimi, gailia ašarėle ir nerimstančia dvasia. Pavergtos tautos narys negali būti laimingas. Individuali būtis be galingos valstybės susikomplicuoja. Kaip Antanui Baranuskui miško išnaikinimas „giesmę nulaužia“, taip Maironiui valstybės sunaikinimas gyvenimą paverčia tamsia naktimi.

Ši juoda perspektyva verčia poetą rezignuoti. Kadangi pilis ir ja simbolizuojamas turinys yra gyvybiškai svarbi ir neatskiriama subjekto dalis, tai jo pakeitimas kuo nors kitu neįmanomas, vienintelė galimybė – jį atstatyti, kaip priešybė jo praradimui. „Laikai brangiausi“ privalo *grįžti*, vadinasi, Maironio „amžiai“ sutampa su heziodišku amžių skirstymu – *didybė*, arba aukso amžius, praeityje, *nuopuolis*, arba geležies amžius, dabartyje. Įsitikinimas, kad praeityje viskas idealu, kyla iš kreacionistinės, t. y. statiškos ir judėjimo bei kitimo laike nepažįstančios sąmonės.

Būtis Lietuvoje problemiška – *čia* lietuvis patiria tokius pat neigiamus pojūčius, kaip nutolęs nuo idealo – Lietuvos – erdvės. Todėl idealiojo būties pavidalo lietuvių pojūtis iškeliauja ieškoti ne į kitą erdvę, o į kitą, į ne-dabar laiką. Kadangi lietuviškasis pasaulio modelis remiasi elementaria istorizmo forma – cikline laiko samprata, tai keliaujama į praeitį, tačiau kaip į ateitį – į ateitį praeityje. Ateitis yra sugrįžusi praeitis, sugrįžusi jaunystė. Sunykusi Trakų pilies didybė yra Lietuvos didybė ateityje, kuri ateis, kai laiko ratas vėl sugrįš į išeities tašką. Elegiška rauda yra ta emocinė energija, kurią išspinduliuoja poeto pastangos paspartinti pernelyg lėtą laiko rato sukimašį.

Vis dėlto Maironis iš praeityje buvusios didingos Lietuvos neaugina dabarties ar numanomos ateities būseną atitinkančios Lietuvos. Galinga Lietuva gyvuoja praeityje kaip prarastasis „aukso amžius“, o ne ateityje kaip kažkas nauja ir dar nežinoma, kaip kažkas kita nei Trakų pilis ir didinga valstybinė Lietuvos praeitis. Sugrįžę „laikai brangiausi“ bus praeitis dabartyje, o ne iš praeities išauginta dabartis. Lietuvos vergovė yra prarasta laisvės būseną, kuri realiai egzistavo teikdama būties idealumo pojūtį. „Laikai brangiausi“ yra valstybės, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, klestėjimo laikas. Didybės grįžimas – moralinių skriaudų atitaisymo aktas, o pati didybė slepiasi po vergovės pančiais. Tad poetiniam jausmui atrodo logiška – užtenka, kad šie pančiai nutrūktų, kad išnyktų vergovę lemiančios jėgos, ir didybė sugrįš savaime. Maironis apeliuoja tik į laiką, prašydamas jo sugražinti senąją didybę, nors ji nėra determinuota dabartinio tautos dvasios turinio, kuris kuria tokią realybę, kokią įstengia, bet nori geidžiamą galybę išauginti vien iš troškimo būti tos didybės, suvokiamos kaip būties harmonijos laidas, valdovu.

Romantikai, įkvėpti Herderio „tautos dvasios“ idėjos, jau suvokė, kad ne laikas kuria tautos didybę, bet tautos dvasia – tautos didybę, o ši – laiką (epochą), todėl jie noriai atsiveria jėgoms, kuriančioms didybę – dvasiniam žmogaus tobulėjimui. Dėl šios priežasties Friedrichas Schlegelis subartų Maironį, kad jis elegiškai rauda ant savo valstybės praeities griuvėsių, užmiršęs, kad „žmogaus paskirtis yra svarbesnė nei neveiklus ilgesys“²³. Poeto santykis su išnykusia didybe yra pasyvus, besireiškiantis vien jausminga dabarties refleksija ir praeities ilgesiu. Valstybingumo grįžimas yra tarytum pačios senovės reikalas, o dabartis tenkinasi vien laukimu ir savo skausmo reflektavimu. Toks požiūris išlaiko ryškius utopinio mąstymo bruožus – yra dvi būsenos, tačiau tarp jų neužmezgamas priežastingumo ryšys, geidžiama tikrovė yra žinoma, nes ji nulipdyta iš egzistencinio idealo, tačiau kaip iš dabarties būsenos pereiti į geidžiamą utopinę būseną, koks yra tas adekvatus veiksmas, kuris atvertų idealo vartus dabarčiai – gražintų didingą praeitį ar bent jau praeities didybę – taip ir lieka neaišku.

Panašiai kaip ir Byronas, Maironis kalba apie praeities herojus, bet, kitaip negu Byronas, nemato jų buvimo dabartyje galimybės. Maironį ir lietuvių Byronas paniekintų už jų troškimą susigražinti „laikus brangiausius“,

²³ Friedrich Schlegel, *Kritische Schriften und Fragmente: Studien Ausgabe in sechs Bänden*, t. 1: 1794–1797, herausgegeben von Ernst Behler ir Hans Eichner, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1988, p. 32.

nes lietuvis nebėra vertas savo didingos praeities: ne praeitis sukūrė galingą Lietuvą, o senovės lietuviai, o jeigu dabar yra tik „tamsi naktis“, vadinausi, tik tokią Lietuvą kuria dabartinis lietuvis. *Čaild Haroldo klajonių* antroje giesmėje Byronas pasigenda senovės Graikijos: „kur tavo dvasios didybė, kur tavo galingi vyrai, – klausia Byronas, – laimėję lenktynes dėl šlovės dabar jie išnyko, pavirtę vien mokinuko pasakojimu, keliančiu trumpalaikę nuostabą“²⁴. Iš istorijos griuvėsių Graikija įstengs pakilti tik tada, kai Atėnų vaikų krūtinėse vėl ims plakti širdys, o graikų moterys ims gimdyti tikrus vyrus, bet, pabrėžia Byronas, ne anksčiau. Tik tada sugrįš senoji galia ir bus galima įveikti laiką ir likimą²⁵.

Daugelis lietuvių patriotų ilgėjosi senovės didybės ir herojiškumo, norėjo jį įlieti į dabarties turinį, nepaisydami to, kad dabarties turinys visiškai nebuvo pritaikytas tokiam archaikos įskiepiui. Laukti, kol Lietuvos vaikų krūtinėse vėl ims plakti širdys, o lietuvių moterys vėl ims gimdyti tikrus vyrus, rodėsi per sunkus uždavinys ir per ilgai neduodantis trokštamų vaisių. Lietuvos didybė, kaip lietuvių dvasios turinio forma, ir pats dvasios turinys buvo sukeisti vietomis: sugrįš didybė, tada ir būsime verti Vytauto galybės.

Išvados. Sunku būtų neabejojant teigti, kad Maironį veikė garsieji griuvėsių dainiai sentimentalistai ar jaunasis Byronas. Galimas daiktas, kad Maironio istorinę savimonę suformavo tie patys kultūriniai veiksniai, kurie XVIII a. viduryje pagimdė sentimentalizmą, bet iš kurių romantizmas jau buvo išaugęs kaip išaugama iš vaikiškų drabužėlių. Maironis išlaiko svarbiausius Delille'io, Diderot, Shenstone'o, Bernardino griuvėsiams keltus reikalavimus – jo griuvėsiai yra ne beformė akmenų krūva, o ženklas, žymintis laiko sugrauztą praeities didybę, kurios nykimą poetas reflektuoja elegišku jausmu. Bet didžiausias skirtumas nuo sentimentalistų ir romantikų yra tai, kad ši refleksija priklauso dar neilgą individuacijos kelią nuėjusiai ir ryškius sinkretiškumo požymius išlaikiusiai sąmonei, kuri dar sunkiai suvokia istorinį priešastingumą ir geidžiamą tikrovę stengiasi išauginti iš savo troškimo ir svajonių. Todėl tiek sentimentalizmo, tiek romantizmo poetinės savimonės kontekste Maironio pasaulio modelis atrodo kiek anachroniškas ir senstelėjęs, neišvengiant naujų kultūrinės savivokos pajėgumų, balansuojan-

²⁴ George Gordon Byron, *Childe Harold's Pilgrimage and other Poems*, Philadelphia: Moses Thomas, 1812, p. 51.

²⁵ *Ibid.*, p. 78.

tis tarp kreacionistinės ir evoliucionistinės pasaulėvokos.

Maironis dar neįstengė į Lietuvos didybę praeityje pažvelgti visuotinai reikšmingu žvilgsniu, kurio reikalavo gėtiškoji pasaulinės literatūros (*Weltliteratur*) idėja. Prie Trakų pilies griuvėsių jis priverčia raudoti lietuvių širdį, bet nesugraudina kitataučio. Po trijų dešimtmečių Julijonas Lindė-Dobilas nurodė, kad norėdamas išbristi iš istorinio liūno, į kurį įsmuko Lietuva, lietuvius turės įveikti save ir privalės perkainoti senąsias vertybes, kurios, neįgydamos visuotinės reikšmės, užkonservuoja esamą padėtį ir trukdo progresui. Viena tokių vertybių, anot Dobilo, yra ir Vytauto garbinimas, nes Vytauto didybė brangi ir prasminga tik lietuviams, o vokiečiams Vytautas ne daugiau kaip „garsus lietuvių karžygys“, neįgyjantis tos visuotinės reikšmės, kurią įgyja net Romą sugriovęs Atila²⁶.

Maironis išreiškia rezignuojantį lojalaus tautos nario, bejėgišką piliečio jausmą, tačiau elegiška rauda ant Trakų pilies griuvėsių jau rodo ir individualų santykį su valstybe, su tauta, su istorija. Gaili ašarėlė gali plauti tik gyvai jaučiančio žmogaus skruostus (ji niekada nesuvilgo epinio herojaus skruostų). Kita vertus, net iš Maironio negalima reikalauti tokio sąmonės individuacijos laipsnio, kokiam pasiekti Byronas, Grey'us, Youngas ar Delille'is, Bernardinas ir Rousseau turėjo palankias kultūrinės sąlygas. Priešingu atveju tektų pripažinti, kaip dažnai nesąmoningai ir daroma, kad carinė Rusija pavergtoje Lietuvoje sudarė tokias pat palankias sąlygas individo dvasinei brandai kaip ir Vakarų Europos kultūra. Tautos patiriama skriauda neišvengiamai sustabdo dvasinę tautos raidą arba atmeta ją keletą pakopų atgal. Kiekviena tautinė vergovė slopina visų pirma individualybės raidą, arba, kaip sakė Carlas Gustavas Jungas, sąmonės individuacijos procesą. Vergovė stiprina sinkretinius-kolektyvinius sąmonės pagrindus ir neleidžia išsikristalizuoti individualybei tol, kol žmogus teigiamai neišsprendžia tautinio, t. y. elementaresnio, būvio problemų. Byronas jau galėjo spręsti svetimos – graikų – tautos išsivadavimo problemą ir į savo tėvynę kritiškai žvelgti kaip į egzotišką erdvę, kurioje komplikuojasi būties harmonija, o Maironis sprendė tik savos tautos išsivadavimo problemą, nes tik išsprendus šią problemą jau būtų galima ieškoti kelių galutiniam asmenybės išsilukštenimui iš tautinio-kolektyvinio *mes* subjektyvumo.

²⁶ Julijonas Lindė-Dobilas, *Į slėpiningąjį dvasios pasaulį*: Straipsniai ir esė, sudarė ir paaiškinimus parašė Aldona Paulauskienė, Vilnius: Vaga, 1996, p. 29.

“TRAKAI CASTLE” BY MAIRONIS: BETWEEN
“THE GOLDEN AGE” AND THE MOTIF OF RUINS

Gintaras Lazdynas

Summary

One of the most famous literary pieces, the poem “Castle of Trakai” (Lith. “Trakų pilis”) (1892) by Maironis, is based on deliberately highlighted measurements of time and space. In the poem, time and space obtain a vitally important value. In the first stanzas of the poem, the poet simply describes the physical process of the decay of Trakai Castle which is highly important for the historical memory of the Lithuanian nation. This description is suddenly followed by a view of the castle in a displayed metaphysical plane: it appears that the castle symbolizes the greatness of the Lithuanian state, however, lost in the historical past, and the present-day condition of the castle means the spiritual and emotional condition of the Lithuanian. The past is viewed as a lost “golden age” which must return and become the present. Maironis is not alone in the plane of depiction of ruins. The epoch of Sentimentalism has created an entire philosophy of ruins which influenced not only fiction, but also architecture, gardening. The thoughts of William Shenstone and Sanderson Miller, Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre and Jacques Delille allow us to understand better the Sentimentalist conception of time: ruins being impacted by time, transfer a man into the eternity and remind of eternity of nature as well as the transience of man’s activities. Romanticists set “the golden age” into the future which mingles with eternity. For romanticists, the embodiment of an ideal strictly depends on man’s spiritual completeness. In the context of the poetical thinking of Sentimentalism and Romanticism, the world model of Maironis seems quite anachronistic and oldish, having not managed the new capacities of cultural awareness, balancing between creationistic and evolutionistic worldviews. Also, it displays clear features of consciousness individuation, though it was difficult for them to appear under the conditions of occupation.